

Czibere Ibolya:

Elitértékek és elittudat

Nemek szerinti jellemzők a magyarországi elitek körében

Az elitszociológia egyik kiemelt fontosságú kérdése a legfelső osztály homogenitásának és heterogenitásának vizsgálata. Ezek elemzése nem csupán a személyes képességekre, a hatalmi viszonyokra és a pozicionális-strukturális orientációkra irányulóan történhet, hanem a nemek közötti eltérő jelentéstartalmak figyelembevételével is. Jelen tanulmány e szempontok alapján, elsősorban az elitekhez tartozó nők társadalmi értékeiről és az állami szerepvállalásról vallott nézeteik és meggyőződéseik jellemzőit vizsgálja és mutatja be. Elemzésünk elsősorban leíró jellegű, melyben az eredmények bemutatása egy, az elitek körében 2009-ben végzett adatfelvétel 1365 fős mintájának felhasználásával történik¹. A kutatás vezetője Kovách Imre (MTA PTI) volt.

1. Általános jellemzők

Életkori sajátosságok

Az életkori sajátosságokat vizsgálva, az elitekbe sorolt nők leginkább az ötven éven felüli generációkhoz tartoznak. A legfiatalabbakat a gazdasági elitekben, a legidősebbeket legnagyobb arányban a kulturális elitekben találjuk. Ez vélhetően a különböző karrierpályák és karrierlehetőségek szektoronként eltérő dinamikájából és intézményi sajátosságaiból fakad. A politikai és a kulturális női elitcsoportok körében nem csak a fiatal (40 éven aluli) generációk jelenléte nem jellemző, hanem tipikusan hiányzik az általunk fiatal közepgenerációnak nevezett 40-49 éves korosztály is, amely jelentős életkor szerinti és nemi alapú diszkriminációs folyamatokat is feltételez az egyes intézményrendszerek működési gyakorlataiban. Vagyis, míg a gazdasági elitek világából elsősorban az idős női generáció, addig a kulturális és politikai elitek köréből a fiatalabb női generációk hiányoznak. E korosztályi (és nemi) szempontból kiegyenlítetlen elitstruktúra erősen megkérdőjelezi a női elitcsoportok utánpótlási mechanizmusainak hatékonyságát.

1. táblázat: Az elitekbe tartozó nők életkori csoportjainak elittípusonkénti megoszlása

%	Elittípusok		
	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit
40 év alatt	18,2	12,8	17,5
40-49 év	36,4	13,8	15,9
50-59 év	34,8	23,4	39,7
59 év felett	10,6	50	27
Összesen	100	100	100

¹ A csoporttulajdonságokon belül a teljes minta nemek szerinti megoszlása jelentős férfi túlsúlyt mutat, 83 százalék a férfiak és 17 százalék a nők aránya; a női al minta 224 esetet tartalmaz. A korcsoportos megoszlás szerint a teljes minta közel 70 százaléka jellemzően 50 évnél idősebb. A mintán belüli egyes elittípusok belső arányai kiegyensúlyozottságot mutatnak, 33 százalékuk a gazdasági elitekhez, 37 százalékuk a kulturális elitekhez és 30 százalékuk a politikai elitekhez tartozik.

A fiatalabb női generációk számára a kulturális és a politikai elitbe jutás tűnik a legnehezebben elérhető célnak, amelynek egyik gyakorlati következménye a középgenerációs hiány is. Ez többek között a politikai és a tudományos intézmények tradicionális zártságával magyarázható, egyrészt a fiatalokkal szembeni életkori diszkriminációkon, másrészt a nőkkel szembeni nemi diszkriminációs mechanizmusokon keresztül. E két elitcsoportban láthatóan lassabban megy végbe a női elitek cserélődése. Ugyanakkor jelentős hatást gyakorol a nők alacsony részvételi lehetőségeire mind a politikai, mind a tudományos intézményrendszer férfidominanciája is, amely nemcsak életkor, hanem nemi kategóriák mentén is megvalósítja a kizárást.

Iskolázottsági jellemzők

A nők iskolázottságának elittípusonkénti vizsgálata jelentős eltéréseket mutat a végzettségi szintek között. Az egyetemi diplomák arányát tekintve a gazdasági elit jelentős lemaradása látszik - a női elit körében leginkább a kulturális (68,4%) és a politikai elitet (68,3%) jellemzi a legmagasabb szintű végzettség.

A társadalmi trendek a nők karrierpályájában is érvényesülnek, ill. hatást gyakorolnak azokra, hiszen ismeretes, hogy a rendszerváltást követően (elsősorban a kilencvenes évek közepéig) a felfelé mobilitás elsősorban a főiskolai szintű diplomákhoz kapcsolódott. Ennek egyik legfőbb oka az üzleti, pénzügyi, számítástechnikai végzettségek felértékelődése volt, a nők pedig felülreprezentáltan szereztek a gazdaságtudományi főiskolákon diplomát. A későbbiekben már ezeken a területeken is jobban lehetett érvényesülni az egyetemi diplomával. Adataink szerint ez a fajta társadalmi tendencia a női gazdasági elit helyzetét befolyásolta és érintette leginkább, tehát arról van szó, hogy az elit nők jelentős része vélhetően abban az időszakban kezdte karrierpályáját építeni, amikor a speciális felsőfokú szaktudások megszerzésének lehetősége elsősorban a főiskolákhoz kapcsolódóan történhetett.

A tudományos fokozatok aránya az elvártaknak megfelelően a kulturális elit körében a legnagyobb, bár arányait tekintve meglepően alacsony (8,4%). A férfiak körében a nőkéhez képest minden elittípusban magasabb értékekkel találkozunk, minősítésük szintje jelentősen magasabb a női szintnél. Különösen nagy az előnyük a kulturális eliten belül, ahol – a női elitek körében a legmagasabb értéket képviselő 8,4%-os aránnyal szemben 26,4%-os nagyságrendet képviselnek. Ugyancsak jelentős, csaknem tíz százalékos eltérés figyelhető meg a férfiak javára a politikai elit tagjai körében is.

Családi jellemzők

Az elit nők leginkább párkapcsolatokban, ezen belül elsősorban (bár kevésbé jellemzően, mint a férfiak) házasságban élnek. Ugyanakkor az egyedülálló státusúak aránya sem elhanyagolható körökben, amelynek nagyságrendje leginkább akkor kirívó, ha a férfiak hasonló kategóriáihoz viszonyítunk. Ugyancsak jelentős nemek közötti különbségeket tudunk kimutatni a párkapcsolatokban élők együttélési formáit tekintve is. A férfiak szinte kizárólagosan házasságalapú párkapcsolatokban élnek, míg a nőkről ezt közel sem mondhatjuk el. A nők körében jelentős arányt képviselnek az élettársi kapcsolatban élők, és közülük kerül ki a legtöbb elvált státusú elittag is. A válások száma leginkább a gazdasági elit nőtagjai körében jellemző, amely sajátos, elitspecifikus magánéleti problémákat sejtet. Azt mondhatjuk tehát, hogy a nők párkapcsolati (magánéleti) jellemzői jelentős mértékben eltérnek a férfiakétól, kevésbé tradicionálisak és hagyományokat követők. Ennek egyik magyarázataként vélelmezhetjük, hogy a nők sokkal inkább hajlandóak a modernebb, alternatív együttélési formákat is elfogadni, sőt preferálni, mint a férfiak, de ezzel párhuzamosan jogosan feltételezhető a családjaikon belüli párkapcsolati instabilitás is, amely

a tradicionális női társadalmi szerepektől való elfordulás egyik következményeként is felfogható.

2. *Elitidentitás és osztálytudat*

Mindezeket követően a magyarországi női elit elittudatát és társadalmi osztály szerinti önbesorolását elemezzük. Azt mondhatjuk, hogy a nők saját társadalmi státusukkal kapcsolatos értékítéletei erősen leértékelők önmagukra nézve – önbesorolásuk alapján csak nagyon gyenge, alacsony szintű elittudattal bírnak. Ez az elittudat elittípusonként jelentős különbségeket mutat. A gazdasági és a politikai elit kétharmada nem tekinti magát ehhez az elithez tartozónak (mindkét kategóriában csak minden harmadik nő tekinti magát annak). A legkritikusabb értékek a kulturális elitben születtek, e csoport tagjai olyannyira távol érzik magukat az elittől, hogy körükben gyakorlatilag senki nem sorolta magát ebbe a kategóriába. Az elittípusok között jelentős nemek szerinti eltérés írható le abban, hogy a gazdasági eliten belül a férfiakat erősebb elittudat jellemzi, mint a nőket, 50,9%-uk ehhez az elithez tartozónak érzi magát. A kulturális elit férfitagjai viszont, hasonlóan a nőkhöz, nem fogadják el az elitbesorolást, ebben a kategóriában ők sem tekintik magukat elittagnak. A politikai eliteken belül a férfiak elittudatossága szignifikánsan meghaladja a nőkéét, csaknem kétszer annyian (40,1%) értékelik a saját helyzetüket elithelyzetnek, mint a nők között.

A nők körében az osztálytudat vizsgálata során is leértékelő eredmények születtek. Az elit nők között gyakorlatilag senki sem érzi a legfelső osztályba tartozónak magát, státusukat inkább felső-középosztályi (32,1%), de még inkább középosztályi (54%) státusként értékeli. A férfiak ebben a kategóriában is kissé feljebb sorolták magukat, 45,0%-uk felső-középosztályinak és 38,8%-uk középosztályinak értékelte a helyzetét.

Mindezek következményeként fontos kérdésnek tartjuk, hogyan ítélik meg a nők saját társadalmi presztízst. Nem tűnik elégedettnek egyik csoport sem. Egytől ötig terjedő skálán a gazdasági elit helyezi a legmagasabbra (3,80) és a kulturális elit a legalacsonyabbra (3,59) saját presztízst. Az elittípusok és az egyes elégedettségi típusok közötti kapcsolatok statisztikailag is igazolhatók. E szerint minden területen (életszínvonal, társadalmi presztízs, az ország ügyeire gyakorolt befolyás) a gazdasági elithez tartozó nők a leelégedettebbek. A negatív értékelések sorában az életszínvonalukkal leginkább a politikai elithez tartozó nők nincsenek megelégedve, a társadalmi presztízssükkel és az ország ügyeire gyakorolt befolyásukkal pedig a kulturális elit tagjai.

Az elit nők és férfiak által felállított rangsor (0 és 100 közötti skála), amely az ország ügyeire legnagyobb befolyással bíró személyeket és elitkategóriákat nevesítette, egyfajta hierarchiába is rendezte az elitek preferenciái szerinti legnagyobb hatalommal és legnagyobb befolyással bírókat. A nők és a férfiak egyaránt úgy gondolják, hogy az ország ügyeire legerősebb befolyással a politikai elit bír. Második helyre a gazdasági elitet sorolták, a kulturális elitet viszont nem tekintik ebbe a kategóriába tartozónak. A személyhez köthető pozíciókban lévők körében az első helyre csaknem egyenlő arányban a miniszteri pozícióban lévőket és az ország legnagyobb bankjának felsővezetőjét sorolták. Megerősítve a korábbiakban önmaguk státusát leértékelő pozíciójukat, ebben a rangsorban is a hierarchia legaljára helyezték magukat, illetve a kérdőív szerinti kategóriában a „hőzzájuk hasonló pozícióban lévő személyeket”, közvetlenül megelőzve a legutolsó helyre rangsorolt „átlagos állampolgár” kategóriáját.

Összegezve az elmondottakat, úgy tűnik, hogy a magyarországi női elit nem tud/képes megfelelni azoknak a fogalmi kritériumoknak (Huszár 1981), amelyek szerint az elit olyan

személyek csoportjait jelenti, amelyeknek a tagjai – formálisan meghatározott uralmi pozícióik birtokában – össztársadalmi következményekkel járó döntéseket hozhatnak. Mindezeket alátámasztandó, azt mondhatjuk, hogy a státuskikristályosodás vagy státuskonzisztencia foka a női elitcsoportok körében rendkívül alacsony, de leginkább nem jellemző. Sőt, a különböző státusdimenziókban (vagyon, jövedelem, iskolai végzettség, fogyasztás, hatalom stb.) összekapcsolódó előnyök és hátrányok az elit körében olyan nemek szerinti eltérő egyenlőtlenségi rendszert alakítottak ki, amelyben a bizonyos ismérvek szerint elfoglalt jó pozíció(k) nem egyformán eredményez(nek) a két nem számára további előnyöket a többi dimenzió mentén is.

Úgy tűnik, hogy a női elit jelen társadalmi helyzetében nem tölti be „elit-hivatását”, hiszen a klasszikust idézve, ehhez az kellene, hogy *„az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni, s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.”* (Bibó 1994: 8)

3. Társadalmi értékek és meggyőződések – igazságosság, méltányosság, szolidaritás: az állami szerepvállalással kapcsolatos attitűdök jellemzői

A politikai bal- és jobboldal hagyományosan eltérő nézetei az állam lehetséges feladatainak köréről a 19-20. században még jelentős mértékben megosztó tényezők voltak az európai politikában. A baloldal hagyományosan – az emberek közötti egyenlőségre és igazságosságra törekedve – az állam szerepének kiterjesztését célozta mind gazdasági, mind szociális téren. Ezzel szemben a jobboldal – a szabadságra hivatkozva – igyekezett az állam szerepvállalását visszaszorítani, és az egyéni felelősséget és kezdeményezést erősíteni a társadalomban. Ugyanakkor a baloldal-jobboldal kategóriák – az állami szerepvállalásról vallott nézeteiken keresztül – már az 1960-as évektől kezdődően eltértek a hagyományos sémáktól (Fábián – Tóth 2008). A kereszténydemokraták által kidolgozott osztrák és nyugat-német szociális piacgazdaság vagy a szociáldemokraták „harmadik útja” mindezt alátámasztja. Jelenleg a politikai kommunikációban folyamatosan alakul, hogy tartalmilag mi a hiteles baloldali vagy jobboldali politika (Fábián – Tóth 2008). Ezt több tényező együttesen befolyásolja, pl. a választók társadalmi, gazdasági tagoltsága – de maguk a politikusok is jelentős hatással vannak rá. Mindezek eredményeként, ugyanazt a gazdaságpolitikai intézkedést lehet jobboldalinak tekinteni, ha jobboldali kormány valósítja meg és a szabadságra és a piacgazdaságra hivatkozik, de lehet baloldalinak is, ha egy baloldali kormány a társadalmi igazságosság nevében hajtja azt végre. Fábián – Tóth (2008) az állam szerepével kapcsolatos attitűdök vizsgálatának² szempontunkból is figyelemre méltó kutatási eredményei szerint a megkérdezettek elvárásai az állami szerepvállalással kapcsolatban a munka (munkanélküliség) és a tanulás terén a legerősebbek. A bal- és jobboldali azonosulást mérő skálával pedig az is kimutathatóvá vált, hogy a nagyobb állami szerepvállalást szorgalmazók inkább jobboldali azonosulással rendelkeznek. *„Az mindenesetre kijelenthető, hogy a hagyományos baloldaliság, amely a nagyobb fokú állami szerepvállaláshoz kapcsolódik, Magyarországon megszűnt a tömegattitűdök szintjén is.”* (Fábián – Tóth 2008: 396) Ugyanakkor eredményeik szerint a liberális-konzervatív azonosulást vizsgáló attitűdök már illeszkednek „az elvárásokhoz”, vagyis a liberálisok inkább kisebb államot szeretnének.

Mindezt a kutatásban résztvevő elit nők körében is vizsgáltuk. Elsősorban az állam és a piac szerepvállalásának szükséges mértékeiről vallott nézeteiken keresztül közelítettük meg a

² Kutatásukban a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat (2003-2007. évi hullámok), valamint a DKMKKA 2003. évi választáskutatási vizsgálat adatbázisait használták fel.

témát. Négy kiemelt kategória mentén – a foglalkoztatás, a jövedelemelosztás, az egyéni sorsokért vállalt felelősség, valamint a szabadság vs. egyenlőség témái kapcsán – értékeltük attitűdjeiket. A foglalkoztatással összefüggő felelősségi kérdésekre adott válaszok tanúsága szerint az elit nők rendkívül megosztottak a munkanélküli emberek munkaerő-piaci helyzetét javító beavatkozó intézkedésekkel kapcsolatban³. Egyharmaduk határozottan az állam felelősségi körébe sorolja ezen feladatot, ugyanakkora arányban viszont a piacra bíznák a probléma megoldását. Ugyancsak hasonló nagyságrendben vannak azok is, akik mindkét szektor feladat- és felelősségi körébe utalnak a foglalkoztatási nehézségek kezelését. Vagyis ha a hagyományos értékrendek mentén értékelünk (értsd: az állami szerepvállalást inkább a baloldali értékeket vallók, a piaci szerepvállalást inkább a jobboldali értékeket vallók szorgalmazzák), nem tudunk jelentős aránytalanságokat kimutatni a bal- és jobboldali értékrendű elit nők körében, mindezt annyival finomítva, hogy a nők egy jelentős csoportja semmilyen irányban nem elkötelezett e témában, mindkét szektor felelősségét hangsúlyozva a probléma megoldásában. Ugyanakkor Fábíán és Tóth (2008) eredményei azt is bizonyították, hogy jelenleg ezek a kategóriák nem egyértelműen értelmezendők így, hiszen kutatási eredményeik szerint a jelentősebb állami szerepvállalást a jobboldali értékekkel bírók szorgalmazzák leginkább.

Ismert, hogy – a jóléti újraelosztás elveit is figyelembe véve – az állam és a piac közötti felelősség-megosztást az uralkodó társadalmi preferenciák mindig attól függően alakítják, hogy mekkora a szolidaritás mértéke a társadalomban. E téren az elit nők körének csaknem egyharmada semmilyen szolidaritást nem mutat a nehéz élethelyzetbe került (munkanélküli) egyénnel, családokkal kapcsolatban, kétharmaduk viszont többé-kevésbé támogatja a méltányosabb elosztásra épülő, a társadalom kohézióját elősegítő állami intézkedéseket.

2. táblázat: A foglalkoztatással összefüggő felelősség megítélése női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét?

%	Nők			Férfiak		
	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára	28,3	20,4	37,1	13,1	35,5	29,1
A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra kell bízni	37,9	26,9	22,6	50,9	30,8	30,3
Egyik sem	22,9	17,9	24,2	8,7	23,8	8,7
Mindkettő	10,9	34,8	16,1	27,3	9,9	31,9
Összesen	100	100	100	100	100	100

Női elittípusonként értékelve a foglalkoztatással összefüggő piaci vagy egyéni felelősségeket, a kapott eredmények az egyes elitcsoportok és az értékválasztás típusa között szignifikáns kapcsolatot mutatnak. E szerint a leginkább „állam-párti” a politikai elit, vagyis azok között, akik úgy gondolják, hogy az „*állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára*”, a legnagyobb arányt (38,3%) a politikai elit tagjai képviselik. A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra bízó („piac-pártiak”) között – egyenlő arányban – a gazdasági és a kulturális elit tagjait találjuk (mindkét esetben 39,1%). Kiugróan magas értéket képviselve, a kulturális elithez tartozó nők körében a legmagasabb azoknak az aránya is, akik a foglalkoztatási nehézségek kezelését az állam és a piac közös felelősségébe utalnak (53,7%).

³ A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára. 2) A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra kell bízni. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem.”

A foglalkoztatási kérdések megítélésének nemek szerinti eltéréseit vizsgálva, nem csak a nők körében igazolható az elittípusok és az értékválasztás közötti szignifikáns kapcsolat, hanem a férfiak körében is. Jelentős különbségnek tűnik, hogy míg a nők körében – azok között, akik úgy vélték, hogy az állam feladata a munka biztosítása a munkanélküliek számára –, a politikai elit túlsúlya figyelhető meg, addig a férfiak körében a kulturális elit gondolkodik hasonlóan (49,5%). A foglalkoztatási problémák megoldását a piacra bízók körében viszont nemek közötti szembetűnő eltérések nem tapasztalhatók. Ugyancsak hasonlóan viselkedik a férfi kulturális elit a nőkhöz képest abból a szempontból is, hogy a férfiak között is körükben a legmagasabb azoknak az aránya, akik a munkanélküliségből fakadó foglalkoztatási problémák megoldását az állam és a piac közös felelősségébe utalnák (51,0%).

A nők körében a jövedelmek egyenlőségének megítélése terén már nincs a foglalkoztatási kérdésekhez hasonló megosztottság⁴. Az elit nők jelentős többsége (67,4%) szerint, a jövedelmek egyenlőbb elosztására irányuló törekvésekkel szemben az egyéni teljesítmények anyagi megbecsültsége kell, hogy prioritást élvezzen. Ez az általuk elsődlegesnek tartott „érdem szerinti” elosztási séma leginkább az állami beavatkozások hiányát, a szabad piaci elosztás elsődlegességét preferálja. Az előzőekben írtakhoz visszautalva tehát az elit nők jelentős többségének nézetei szerint az állam ugyan nyújtson támogatást abban, hogy a munka nélkül lévő emberek is hozzájuthassanak munkajövedelemhez, de abba már ne avatkozzék be, hogy ezeknek a munkajövedelmeknek hogyan alakul a színvonala. Ezt többségük teljes mértékben az egyéni teljesítményektől és a piacon történő helytállástól tenné függővé.

3. táblázat: A jövedelmek elosztásával kapcsolatos attitűdök női-férfi elittípusonként - Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét? -

%	Nők			Férfiak		
	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	6,1	8,4	9,5	7,4	17,2	17,6
Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni	74,2	65,3	57,1	77,0	60,8	62,5
Egyik sem	19,7	7,5	6,9	15,6	6,0	1,9
Mindkettő		18,8	26,5		16,0	18,1
Összesen	100	100	100	100	100	100

A jövedelmi egyenlőség-elv és a teljesítményelv elittípusonkénti különbségei között nem tudunk szignifikáns eltéréseket leírni. A mintára vonatkozó belső arányok azt mutatják, hogy a gazdasági elit körében találjuk a jövedelmeket leginkább „érdem szerint” elosztókat (74,2%), vagyis ők képviselik „az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni” típusú hozzáállást. Legkevésbé a politikai női elit osztja ezt a véleményt, bár a körükben mért arányok is magas értéket képviselnek (57,1%). Mindhárom női elittípus leginkább abban egységes, hogy meggyőződéssel tagadja a jövedelmek egyenlőbbé tételének igazságos voltát.

⁴ A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük. 2) Az egyéni teljesítményeket egyénileg jobban meg kellene becsülni. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem.”

Más összefüggések látszanak a nemek közötti eltérések elemzése során. A férfiak körében az elittípusok és a jövedelmekkel összefüggő attitűdök közötti kapcsolat statisztikailag is igazolható. E szerint mindhárom férfi elitcsoport körében leginkább a teljesítményelv dominál, vagyis mindnyájan elutasítják a jövedelmek egyenlősítésének gondolatát. Leghatározottabban, hasonlóan a nőkhöz, a férfi gazdasági elit teszi ezt, arányuk eléri a 77,0%-ot is, de a kulturális és a politikai elit tagjainak is több mint 60,0%-a preferálja az egyéni teljesítményekre építő, „érdem szerinti” díjazást.

A női elitek körében kiegyensúlyozottak a vélemények annak megítélése terén is, hogy az állam mekkora felelősséget vállaljon az emberekről való gondoskodásban⁵. A nők csaknem ötven százaléka (48,4%) elutasítja az állam felelősségvállalását az egyének sorsának alakításában, és teljes mértékben egyéni felelősségként kezelné azt. Ebből következően pedig, mivel az állami beavatkozás a jóléti államok keretei között többnyire a társadalmi igazságosság és a méltányosság védelme érdekében zajlik, körükben egyúttal ezen értékek teljes elutasításával is szembesülünk. Az egyénre hárított felelősséget csupán az elit nők egytizede nem támogatja (11,4%), egynegyedük pedig az állam és az egyén közös problematikájaként gondolkodik e kérdéstről.

Mindezeket az eredményeket részben megerősíteni látszanak Albert – Dávid (2009) kutatási eredményei is, akik EU-tagországok közötti összehasonlítást végeztek az egyes országok állampolgárai által elvárt állami beavatkozásokról és felelősségvállalásokról. Összegzett eredményeik szerint, bár az EU-s tagországokban a nők több felelősségvállalást várnak el az államtól, mint a férfiak, ez az eredmény Magyarországra statisztikailag nem volt igazolható. Jelentősebb összefüggéseket mutatott viszont az iskolai végzettségek vizsgálata, amely szerint az alacsonyabb iskolázottságú emberek magasabb szintű állami felelősségvállalást várnak el az államtól, mint a magasabban kvalifikáltak. Ez az összefüggés Magyarországra vonatkoztatva is szignifikáns kapcsolatot mutatott. Még inkább figyelemre méltó összefüggés, hogy *„minél inkább a saját kezükben érzik a sorsukat az emberek, annál inkább hajlamosak úgy érezni, hogy az embereknek több felelősséget kell vállalniuk a saját megélhetésük biztosításában.”* (Albert – Dávid 2009: 43) Úgy tűnik tehát, hogy az állami felelősségvállalásról történő gondolkodást nem elsősorban a nemek közötti különbségek, mint inkább az egyéb társadalmi-gazdasági mutatók, pl. az iskolai végzettség szintje és a munkaerőpiaci-jövedelmi státus befolyásolják. Ferge Zsuzsa szerint *„ahogy haladunk a rosszabbtól a jobb helyzetű társadalmi-foglalkozási csoportok, a kisebbtől a nagyobb jövedelműek, az iskolázottabb csoportok vagy a rendszerváltás nyertesei felé, növekszik a szabadságot a biztonságnál többre értékelők száma, és csökken azok aránya, akik a biztonságot értékelik többre a szabadságnál. (...) a biztonságigény nem a szabadság leértékelése. Csak – úgy tűnik – elemibb szükséglet, amikor veszélyben van, mint a szabadság. Vagy másként: biztonságban szabadabb lehet az ember.”* (Ferge 2000: 429-431)

Női elittípusonként értékelve az egyénekről való gondoskodás állami felelősségvállalásának szintjét, azt mondhatjuk, hogy mindhárom csoport túlnyomó többsége egyértelműen az egyéni öngondoskodást preferálja. A politikai elit a leginkább „állam-párti” meggyőződésű, vagyis az egyéni sorsokért vállalt felelősség terén is körükben szánnak legnagyobb arányban feladatot az államnak, hangsúlyozva, hogy a kapcsolat nem szignifikáns, és a belső arányok is alacsonyak (16,1%). Ugyanakkor az is igaz, hogy az egyéni felelősséget hangsúlyozó

⁵ A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért. 2) Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem.”

válaszadók aránya a gazdasági elitet követően a politikai elit körében a legmagasabb, csaknem eléri az ötven százalékot.

A személyes szabadságot az egyenlőséggel szemben leginkább a gazdasági elit preferálja, körükben az arány kissé meghaladja az ötven százalékot, míg a másik két elitcsoport körében néhány százalékkal elmarad attól. Eltípusonként tehát nem tudunk csoporton belüli jelentős különbségekről beszámolni, mint ahogyan korábban is jeleztük, e téren leginkább a magas iskolai végzettség és az átlaghoz képest magas jövedelmek gyakorolnak jelentős hatást arra, hogy a nők az egyenlőséggel, illetve a biztonsággal szemben inkább a szabadságot preferálják kiemelt értékként. Ugyanakkor a női elit tagjainak egy viszonylag markáns csoportja megosztaná a felelősséget e kérdésben az egyén és az állam között, amely a gazdasági és a kulturális elit körében jelenti a legmagasabb értékeket (45,5%, 42,1%). A politikai elit tagjainak körében is csaknem egyharmados a kettős felelősséget preferálók aránya, de, mint ahogyan korábban azt jeleztük, ebben az elttípusban az állami felelősségvállalás szükségességét is többen támogatják.

Nemek szerinti véleménykülönbségek ebben a kérdésben nem jellemzik az elitet, a férfiak, statisztikailag is igazolhatóan, minden elitcsoportban az öngondoskodást preferálják, és hasonlóan a nőkhöz (bár arányaikat tekintve a férfiak jelentősen többen), ez a hozzáállás a gazdasági elit tagjainak értékválasztására jellemző leginkább (65,5%). Az elttípusok között a férfiak körében is a politikai elitben a legmagasabb az állam nagyobb felelősségvállalását szorgalmazók aránya (23,9%). Ugyanakkor a kulturális és politikai férfi elit csaknem egyharmada (szignifikánsan) leginkább az egyén és az állam közös felelősségeként értelmezi a társadalom tagjairól való gondoskodást.

4. táblázat: Az egyénekről való gondoskodás felelősségének megítélése női-férfi elttípusonként
- Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét? -

%	Nők			Férfiak		
	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit	Gazdasági elit	Kulturális elit	Politikai elit
Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért	50,0	45,3	48,4	65,2	44,5	38,9
Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban	4,5	12,6	16,1	10,0	19,0	23,9
Egyik sem	3,1	3,6	1,6	1,0	1,7	2,8
Mindkettő	42,4	38,5	33,9	23,8	34,8	34,4
Összesen	100	100	100	100	100	100

Összegezve az elmondottakat, az elit nők értékpreferenciái kapcsán a foglalkoztatással, a jövedelemeloszlással és az emberek sorsáért vállalt felelősséggel összefüggő attitűdök bemutatására került sor, a szabadság és az egyenlőség ideológiai háttértényezőinek figyelembevételével. A kutatás a foglalkoztatási kérdések kapcsán elsősorban a munkanélküliek munkaerő-piaci esélyeit javító beavatkozó intézkedések állami és piaci szintű felelősségeit vizsgálta. Azt mondhatjuk, hogy e tekintetben az elit nők viszonylag megosztottak. Hangsúlyosan is kiemeljük azt az egyharmados arányt képviselő csoportot, amely a szolidaritás minimális mértékével sem bír a társadalom munkanélküli tagjaival szemben. Ebben a kategóriában szignifikánsan a legszolidárisabb csoport a női politikai elit,

melynek tagjai leginkább az állam felelősségébe utalják ezt a feladatot, a másik két elitcsoport tagjai viszont kb. 40 százalékban a piacra bíznák a helyzet megoldását. Ugyancsak szignifikáns kapcsolatot mutattunk ki a férfi elitcsoportok véleménye mentén is. Jelentős a nemek közötti eltérés: míg a nők körében a politikai elit a leginkább szolidáris a munkanélküliekkel szemben, addig a férfiak körében a kulturális elit az. A jövedelmek egyenlőségének igazságos vagy igazságtalan volta kapcsán a női elit már kevésbé megosztott, mint az előző kérdésben. Szinte egységes szemléletben a jövedelemegyenlőtlenségek igazságos voltát hangsúlyozzák, elsődlegesnek pedig az egyéni teljesítményeket és a piaci helyállást tekintik. A harmadik kategóriában, amely arra kérdezett rá, hogy az állam mekkora felelősséget vállaljon az emberek sorsáért, a női elit nagyon jelentős hányada, csaknem a fele határozottan „piac-pártinak” mutatkozott, vagyis teljes mértékben elutasítja az állami felelősségvállalás bármilyen szintjét. Mint kifejtettük, ezzel együtt a társadalmi igazságosság és méltányosság alapelveit sem tekintik követendő értéknek, így azt mondhatjuk, hogy a női elitek egy jelentős része sem nem szolidáris a társadalom gyenge státusú tagjaival szemben, sem nem kívánna velük szemben méltányos és/vagy igazságos elbánást tanúsítani. Nemzetközi kutatások eredményei is azt támasztják alá, hogy az iskolai végzettség és a birtokolt jövedelmek nagysága az effajta vélekedéseket jelentősen befolyásolják, hiszen, mint láttuk, minél magasabb (elsősorban iskolai, jövedelmi) az egyén státusza, annál nagyobb valószínűséggel utasítja el ezen értékeket. E téren a nemek között jelentős különbségeket nem tudtunk kimutatni, férfiak és nők egyaránt hasonló kontextusokban gondolkodnak ezekben a kérdésekben.

Felhasznált irodalom:

Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2009): *Állami szerepvállalás – egyéni felelősség*. Budapest: TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés.

Bibó István (1994): Elit és szociális érzék. In *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 5-22.

Fábián Zoltán – Tóth István György (2008): Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redisztribúciós attitűdjei. In Kolosi Tamás – Tóth István György: *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI Zrt., 387-414.

Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Huszár Tibor (1981): „*Nem középiskolás fokon*”. *Műveltség, közművelődés, értelmiség*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.